MOCSÁR GÁBOR

VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN

(II. rész.)

Például a makói hagyma

S minthogy a Böszörmény jövőjét meghatározó tervekben nem szerepel komolyabb mérvű ipartelepítés, és minthogy a város szerkezete, konstrukciója nem változik, azt is elhiszem a városi tanácselnök-helyettesnek — amit sehol máshol nem hallottam senkitől —, hogy a harmadik ötéves terv végére a nem is túlságosan nagy ütemű lakásépítkezések által megoldódik a városban a lakáskérdés. Persze, hogy meg. Addigra erőteljes ütemben lecsökken Böszörmény lélekszama.

Vagy talán mégsem hiszem? Nem hiszem, mert ahogy elnézegetem ezeket a böszörményi öreg házakat, az enyészet borong felettük, s ha urbánus igénnyel mérem jövőjüket, belátható időn belül fel kéne újítani őket, különben kioldja belőlük a maltert meg a meszet a salétrom, s megöregedvén, megroggyannak, de hát ezt csak úgy mellékesen.

S nem hiszem azért sem, mert van itt az Alföldön egy város (nem egy ilyen van, de ennek viszonyaival tüzetesebben megismerkedtem), amely oly sok tekintetben hasonló helyzetben van, mint Hajdúböszörmény, a lélekszáma is fogyóban van, méghozzá a legerőteljesebben csökkenő lélekszámú magyar város, mégis nyomasztó gondja a lakáskérdés. Ez a város: Makó.

Makó a legerőteljesebben csökkenő magyar város — s ez a város a társadalmi erőhatásokhoz mellé tesz „önerejéből" egy másikat, Makó a „legegykésebb" magyar város is egyben. Lássuk, uramisten — mintha mondaná —, mire megyünk ketten.

Az ormánsági egyke Kodolányi leleplező erejű írásai nyomán annyira benne van a köztudatban, hogy a fogalmakat asszociatíve párosító olvasó egykéről hallva, alighanem az Ormánságra gondol. Ormánság — egyke; egyke — Ormánság. Nos, Makó, sőt mi több, egyéb Csongrád megyei városok, Szentes, Hódmezővásárhely meg a békésbeli Gyula a két világháború közt, s éppenséggel a 29—30-as gazdasági válság hatására talán még tragikusabb — s nagy népesség tömegüknél fogva még súlyosabb — ütemben tér rá az egykézésre. Féja Géza közli a statisztikát a Viharsarokban, erről a tragikus ütemről, erről az ijesztő torzulásról. Idézzük fel ezt a statisztikát, de folytassuk a 60-as népszámlálás adataival:

	1920—23	1924—27	1928—29	1950—1960
Békés megye	9,8 %	8,9 %	6,6 %	
Békéscsaba	9,2 „	10,3 „	6,5 „	
Csanád megye	11,9 „	10,4 „	7,9 „	4,8 %
Csongrád megye	11,4 „	11,3 „	7,1 „	
Csongrád város	8,4 „	10,2 „	4,6 „	4,8 „
Gyula	—3,2 „	—4,6 „	—2,7 „	
Hódmezővásárhely	3,1 „	3,8 „	1,6 „	4,9 „
Makó	4,2 „	4,2 „	1,6 „	1,3 „
Szeged	5,4 „	6,9 „	4,4 „	4,3 „
Szentes	2,9 „	5,8 „	1,6 „	5,2 „
Országos arány	10,1 „	9,0 „	7,8 „	10,0 „

A gyermekáldás a felsorolt városokban alatta marad ugyan az országos átlagnak, de a 35 évvel ezelőtti kirívó eltorzulás nincs többé, Makó azonban ragaszkodik 40 évvel ezelőtti „elhatározásához" — itt születik a legkevesebb gyermek. Az 1965-ös legújabb adatok még inkább igazolják ezt: Makó város anyakönyvébe 683 születést jegyeztek be. Ebből 304 makói. Ezzel szemben bejegyeztek 478 halálesetet — köztük 405 makói, tehát 1965-ben 101-gyel kevesebben születtek Makón, mint amennyien meghaltak. A népszaporodás indexszáma mínuszra váltott át Makón. S ha tudjuk, hogy az elvándorlók aránya a városok közt csak Csongrádon nagyobb, ez a két város küldi ki magából a leghevesebb ütemben fiatal, életerős lakóit — akkor azt is hozzátehetjük: ha Makón megszületnének a meg nem születésre ítélt lelkek, ez a város messze magasan vezetne a néptelenedés ütemében. Így is elöljár, csak Túrkeve előzi meg a magyar városok között. De itt, Makón meg sem születnek a kibocsátandó rajok, s ez így tart immár évtizedek óta. Emiatt aztán ez a város

valamennyi magyar vidéki város között a leggyermektelenebb. Itt száz családra mindössze hetven tizenöt év alatti gyermek jut, ebben a leverő rekordban csak a főváros múlja felül — ahol is száz családban 67 gyermek találtatik.

(A 100 családban élő gyermekek számának tekintetében a magyar városok között élénk ütemmel ugranak ki a fiatal iparvárosok. Dunaújvároson 116, Kazincbarcikán 124, Komlón 119, Oroszlányban 123, Várpalotán 116 gyermek található minden száz családban.)

Makó egyúttal — természetes ez a következmény — a legöregebb magyar város is. Makón minden ötödik lélek hatvan éven felül van. Az országos átlag: minden hetedik ember töltötte be a hatvanadik évét. Makón alig van gyermek, de nagyon sok az öregember.

Pedig hallatlan energia van ebben a városban. Népe dolgos, szorgalmas. Életének, társadalmi mozgásának vannak olyan jelzőszámai, amelyek csak iparvárosok esetében található meg — kivéve egyet: a gyermekek számát. Hajdúböszörmény is parasztváros meg Makó is parasztváros. De Makón a nők negyven százaléka űz keresőfoglalkozást — Hajdúböszörményben csak 30 százalékuk. S az alföldi parasztvárosokra a böszörményi adat a jellemző, nem a makói — sehol sincs annyi „dolgozó" nő, mint Makón, de ha valaki ebben találná a makói egyke magyarázatát, az okot alighanem az okozattal tévesztené össze. Ha a makói egyke nem új jelenség, hanem immár évtizedek óta pusztít, akkor az összefüggés inkább úgy igaz, hogy a makói asszonyok azért mennek el dolgozni, mert nincs „se kicsi, se nagy" — nincs ami lekösse őket. De nem azért nincs se kicsi, se nagy, mert kénytelenek munkába ölni az energiájukat — valami más az oka ennek. Makó ugyanis amúgy jómódú város. A szilárd paraszti jólétnek ennyi és ily általános jelét az építkezésben, az otthonok külső képében, berendezettségében sehol nem tapasztalni az Alföldön, mint éppen itt. Bárki jár itt, bárki ír Makóról, ezt nem mulasztja el megjegyezni. A makói nép ma is folytatja egykori lendületét, vállalkozó kedvét — itt már csak amiatt is több a pénz, több a kereset, fokozottabb a jólét, hiszen az alföldi városok között egy sincs olyan, ahol 100 keresőre oly kevés nem kereső családtag eltartásának gondja nehezednék. Itt 100 keresőre mindössze 81 eltartott jut, szemben például Hajdúböszörménnyel, ahol 98, Hajdúnánással, ahol 110, Karcaggal, ahol 120, Kisújszállással, ahol 125, Túrkevével, ahol 123 eltartott jut 100 keresőre. Ha az adatokat, jellemző jelzőszámokat együtt, egymást átfedve látjuk, egy különös és más alföldi várossal aligha összehasonlítható társadalmi állapotot, városképletet szemlélhetünk Makóban; egy bonyolult mozgású, a maga múltját, jelenét meghatározott formákban őrző és folytató közösséget. S amint néhány dologban összevetettük ezt a városképletet másokkal, mondjuk Hajdúböszörménnyel, úgy erősödött a bevezetőben mondott megállapítás igazsága: van bennük valami hasonló is, azon felül, hogy annyi sok különbség el is távolítja őket.

Több olyan emberrel beszélgettem Makón, akik ezekben az összefüggésekben tudnak gondolkozni. S amikor föltettem a kérdést: miben látják a magyarázatot, mind egybehangzóan azt mondta: mindennek oka egyes-egyedül a hagymában keresendő. Azt hiszem, mindenki egy pillanat alatt átfogja, hogy való igaz: a paraszti-polgári jólét, az iparkodás szelleme, a vállalkozói kedv magyarázata valóban a hagyma lehet. De számomra a Makón töltött néhány nap egyénileg a legmegrázóbb élménye mégiscsak a gyermektelenség volt. S amikor azt is megkérdeztem, hogy vajon ennek oka is a hagyma — a válasz így hangzott: alighanem!

Így hát előttem a makói hagyma többé nem csak mint mezőgazdaságunk egyik fontos termelvénye, ételeink ízesítője, mint exportcikkünk jelenik meg, hanem úgy is, amint társadalmi termékként a társadalom gondjait, problémáit is magába gyűjti. Számomra többé nem csak az izgalmas „titok", hogy miért épp a Makó környéki földeken, talajviszonyok révén s a makói tájra boruló ég, rázuhogó napfény hatására alakult ki ez a világszerte felülmúlhatatlan minőség, hanem az is, hogy ez a különös szagú — egyesek szerint büdös, mások szerint isteni illatú — növény, miképpen vált ezen a tájon a társadalomra visszaható erejű alakító tényezővé. A makói hagyma egymás fölé tömören (minél tömörebb, annál tartósabb, fagyállóbb s keresettebb a világpiacon!) egymásra tapadó rétegei az én szememben többé nem csak különleges kémiai anyagokat, illatanyagokat stb. rejtegetnek, hanem társadalmi titkokat is. Így próbálom most a kezembe venni, megforgatni, s kemény rétegeit fellazítva megvizsgálni — mit rejteget?

„A makói földműves bolondja a földnek..." — olvasom egy régebbi leírásban. De nem akárhogyan bolondult érte: nem általában és nem öncélúan. Csak azért, mert hagymát lehet benne termelni. Amikor a mi vidékünkön, Debrecen környékén 600—800 pengő volt egy hold föld ára, itt 2500—3000 pengőt is megadtak érte. s amikor mifelénk a bérleti díj két mázsa búza volt, itt a város környéki hagy-

maföldekért 10—12 mázsát, a távolabb esőkért 6—7 mázsa búzát kértek, s adtak. S ez az állapot nem egy-két évtized vagy néhány év konjunkturális hatására alakult így ki, már 1836-ban megjelent egy dolgozat, amely szerint „akinek 2—3 lántz (2—3 kh) veteményes földje van jó helyen, könnyebben él, mint a Sessiós (30 kh) gazda és szemlátomást gyarapodik." Egyetlen olyan „tájjellegű" mezőgazdasági termékünknek sincs akkora múltja, mint a makói hagymának, de egyiknek sincs akkora és annyira maradandó hatása az őt termelő paraszt életére, felfogására, életfelfogására, mint ennek. A szabolcsi alma alig pár évtizedes múltra tekinthet vissza, a szegedi paprika sem „öregebb" — azelőtt a mai Vajdaság terméke volt inkább. Nos, ha ezt elfogadjuk, márpedig el kell fogadnunk, sok minden érthetőbbé válik.

A makói birtokviszonyok alakulása is ezt a hallatlanul szívós erőt jelzi, ami a hagyma kemény, konok kis „gyümölcséből" sugárzott fel az őt termelő parasztra. A legnépesebb paraszti réteg a nyolc holdon aluli kisparasztoké volt — 1920-ra úgy alakult az arányuk (3848 ilyen földű birtokos élt akkor Makón), hogy a nyolc holdon felüliek száma (összesen 1647) a felét sem érte el a kis- és törpebirtokosokénak. Ezt a hallatlanul elaprózódott állapotot csak bonyolította a mintegy 1500—2000 főnyi törpebérlő (90 százalékuk hagymás) meg a 2000 főnyi föld nélküli munkásréteg. S ez a sokezernyi apróföldű és földtelen paraszt csakis a hagymában találhatta meg a megélhetése feltételeit, a hagymában, amely kevés földön is sok munkát és megbízható jövedelmet ad.

A szorgalom azonban nem minden, sőt nem is elég — a hagymaügy sokkal bonyolultabb ennél. A hagymában bízni kell, sőt mi több, a hagymáért bolondulni kell. 1922-ben, a háború utáni értékesítési válság következtében 1800 vagon vöröshagymát és 160 mázsa fokhagymát temettek bele a városszéli gödrökbe, nem volt rá vevő, de a következő tavaszon újra nekitérdeltek a sáros hideg földnek a makói hagymások, s dugdosták el kézzel a dughagymákat, mert bíztak a hagymában, sőt mi több, bolondultak érte. Nemzedékek kitartása is párosult nemzedékek szorgalmával és szakértelmével, így alakult ki a makói hagyma világhírneve.

S miközben a dughagymát, a reménységgel együtt — hogy nagyra nő és jó ára lesz — elültette, közben azon járt az esze, hogyan sikerül vajon a spanyoloknál az idén a hagyma, vagyis hogy: miképpen kellene jobbat termelni, mint ők. S amikor generációkon át kialakult benne a meggyőződés: jobb az a hagyma, ami dughagymából nő, mint amit vetnek, e meggyőződésnek is „világpiaci" oka volt: ezáltal három-négy héttel meg lehet előzni a versenytársakat a piacon. S olyan fajtát válogatott, szelektált, ami a legjobban bírja a fagyot — mert ezáltal decemberben, januárban „verhette" a többit, a zittaui, erfurti, braunschveigi konkurrenciát. De aztán január végére mindenképpen el kellett adni, mert februárban már piacra lépett az egyiptomi hagyma, s letörte az árakat. Íme: a makói hagymakertész ilyen méretekben gondolkozott. Nem csak termesztette a hagymát, hanem a külföldi tőzsdére is figyelt, meg arra is, hogy a hagymaszagra iderajzott s a hagymára rátelepedett népes makói hagymakereskedő réteg ne fölözze le munkája minden sikerét: kemény és állandó ébrenlétet, éber állapotot, örökös készenlétet követelt a hagyma a termelőjétől. Télen az egyesület helyiségeiben zsongott, zsibongott ez az éber tömeg, szövetkezetbe tömörült érdekei védelmére, olvasott, művelődött, szervezkedett — s azt kutatta, hol vehet ki hagymaföldet, hol van még „üres" föld, mert ami nem hagymával volt beültetve, az számára üres föld volt.

Már az első világháború előtt szűk lett a hagymának a makói föld, mert ugyanabba a földbe csak négyévenként szabad hagymát ültetni. S a vállalkozó kedvű makói hagymások felkerekedtek, elmentek a szomszédos városokba, falvakba, leszivárogtak délre, Torontálba, tavasszal elmentek, egész nyáron kunyhókban laktak, s ősszel hazatértek. S megint a tél: gondok és töprengések, spekulálások, hogy lenne jobb, mik a kilátások. Volt egy „ártörvényük" a makói hagymásoknak, s ez így hangzott: akkor van jó ára a hagymának, amikor két mázsa hagymáért egy mázsa búzát lehet venni. 1928-ban még ez az álom is szerénynek bizonyult: 35 pengőre ugrott fel a hagyma ára, vagyis egy hold föld hagymaterméséből egy hold földet lehetett venni. Csodálkozzunk-e, ha a makói földműves bolondja lett a földnek, annak a földnek persze, amelyben hagymát lehet termelni? S csoda-e, ha félt a nehezen szerzett biztonság megingásától, a kicsike föld széthullásától, ha belekapaszkodott meglevő kereteibe, csak szét ne omoljon, márpedig a nemzedékeken át megszerzett tapasztalat szerint a föld, az oly kevésre máris szétaprózódott hagymaföld a biztonság. S megszületett az egyke gondolata — s többé nem születtek meg a megszületendő gyermekek.

A föld ugyanis nem csak elaprózódott, hanem véges is. A makói hagymások egyfelől az életük keretébe, másrészt a földuzsorába is belegondolva — eme elhatározásra jutottak: jöjjön az egyke. A két háború között a rajok amúgysem tudtak

volna hova menni, dél felől a határ zárta le elszivárgásukat, másfelől meg a nagy válság dermesztette meg a vállalkozói kedvet.

De miért nem egyenesedett vissza ez az eltorzulás a felszabadulás után? Amikor minden, de minden megváltozott. Amikor a földkérdés, a termelési biztonság érzése és a jövő egészen új, teljesen új módon forgatta fel a makói viszonyokat is. Igaz-e hát, hogy a makói egyke máig való érvényét továbbra is a „hagymaügy" hosszabbította meg? Nem vagyok benne biztos, hogy így van, de lássunk néhány figyelemre méltó dolgot, ami a hagyma körül történt az utóbbi húsz évben. Itt persze nem vállalkozhatom rá, hogy a makói hagyma útját megrajzoljam — érdemes volna erről akár könyvet is írni, mert a hagyma az utóbbi húsz évben nem csak a földnek sóit, nedveit szívta magába és gyűjtötte össze; társadalmi változásokat is pompásan kimutathatna, aki a makói hagyma útját, dughagymától a világpiacig húsz éven át nyomon követné.

1945 után nem sok osztani való föld akadt Makón. De arra a kevés földre is, ami szétosztódott, arra is, ami már korábban szétaprózódott, visszaözönlöttek az egykori kirajzott makóiak. Kénytelenek voltak otthagyni más városok, megyék határában bérelt földjeiket, régi bérleteik alapján ők ott nem kaphattak földet, hisz makóiak voltak ők, s kellett a föld a helybelieknek. A makói energia, ami azelőtt minden tavaszon, mintha a mélyben egy erős, egészséges szív dobbantana, szabályos ütemben küldte ki a rajokat más határokba, 1945-ben nem felszabadult, hanem épp ellenkezőleg: visszatartottabb lett. S később, pár év múlva, a tsz-szervezés idején is berekesztődött a város a maga zsúfolt határába. Igen sok hagymakertész maszek maradt, ezek azóta is keresik a kimaradt földeket, hol vethetnék meg a lábukat egy kis bérletes hagymaföldön. Behúzódtak apró kis város környéki parcelláikba — akadnak köztük, akik kertészhajlamaikat virágokon élik ki, tulipánon meg jácinton például, talán azért, mert ezek a virágok is — nem sajátságos? — hagymából nőnek ki. Makón igen sok jácinthagymát termelnek, sőt a tulipánhagymának is vannak prófétái, akik szentül vallják: versenyezzünk akár a hollandokkal is, miért ne versenyezhetnénk.

S a makói energia számára az általános szövetkezetesítés új feltételeket teremtett: a hagymások alkalmazkodtak az új feltételekhez. S azt mondhatnánk: manapság tanúi lehetünk, hogyan termelődik újra — bővítetten újratermelődik — a makóiak földéhsége, s az az ösztönnek mondható állhatatos törekvése, hogy szabad földeket keres, amit hagymával beduggathat.

Újratermelődik például azáltal, hogy makói hagymások elmennek részes kertésznek más vidékekre, például Hódmezővásárhelyre, más termelőszövetkezetekben vállalnak feles hagymaföldeket. Akkora földeket, hogy egymaguk, családostul meg se bírják művelni, napszámosokkal műveltetik tehát, órabérben. S kiket fogadnak fel napszámosnak? Makói „szabad" hagymakertészeket, vagy éppenséggel tsz-tagokat. Hallatlanul éles vita zajlott erről a nyáron, hogy mi ez? Új nepmanok ezek a makói felesek, vagy mik? Kapitalizmus ez, vagy szocializmus? S ha igen, meddig ez, s mettől valami más? A makói hagymások kirajzó energiája, íme, leckét ad fel akár az ideológusoknak is.

De a „törvényesebb", szabályosabb terjeszkedési módszer az, amit Makón úgy neveznek: „beegyesítés". Ezt a szörnyszülött szót úgy kell magyarul értelmezni, hogy a makói gazdag, biztos jövedelmet adó, de földszűkében már-már önmaguk arányaiba belebetegedő termelőszövetkezetek egyszerűen „elnyelik" a szomszédjukban működő, sok földű, kevés munkaerejű gyengébb szövetkezeteket. Most, a szövetkezeti gazdálkodás ötödik esztendejében újra itt szorongat ugyanis a régi, s mára újratermelődött gond: nincs elég föld a hagymához. Említettem, hogy négy évnél korábban nem lehet visszatérni ugyanarra a földre a hagymával, mert a föld elfertőződik. S mivel nagyon kell a takarmány is, és most már újra terjed a cukorrépa vetésterülete is, mert az is jól jövedelmez, viszont a cukorrépa is gyökgumós növény lévén, az után is ki kell hagyni négy évet — hát most megint ott tartanak a makóiak, persze most már szövetkezeti mértékben —, hogy szertenéznek, hol van üres föld. S vállalják azt is, hogy magukhoz ölelnek gyenge tsz-eket is, csakhogy földhöz jussanak. „A makói földműves bolondja a földnek..." — idéztem az előbb a régi megállapítást. Ez most úgy érvényes, hogy a szövetkezetek is bolondjai lettek a földnek. Nem általában, hanem csak azért, mert a földbe hagymát lehet dugni.

A földterület 20 százalékában — a hagymaföldeken — terem a jövedelem ötven százaléka. Nos, ez után a 20 százalék után menve „egyesítették be" magukhoz a szomszédos falvak szövetkezeteit. Az Úttörőbe beolvadt egy makói tanyasi tsz meg a maroslelei egyik szövetkezet; a makói Lenin lenyelte a klárafalvi tsz-t, egy másikat a kiszombori, egy harmadikat a királyhegyesi határból ölelt magához; a József Attiláról elnevezett makói tsz magához vett egy olyan tanyasit, amelyik eddig nem

hagymázott, meg magához szippantott egyet Óföldeákról is. A Kossuth pedig, szépen megosztozkodva a Leninnel, magához vonta a másik királyhegyesi szövetkezetet, „rátenyerelt" az egész rákosi határra, s övé lett Vásárhely határából a kopáncsi termelőszövetkezet is. A makói Lenin Tsz Tápé alá, 38 kilométerre is elnyomult, csakhogy hagymaföldhöz jusson. S riadtan, érdeklődve tekingetnek szerteszét, van-e még valahol „üres" föld? Azt mondja a főagronómus: kellene még mindig 500—600 hold valahol, hagymának való jó föld, de ember nélkül!

Ember ugyanis van. A makói paraszt nem hagyta abba a hagymázást. Szereti. Hallatlan erő van ebben az egyébként egyáltalán nem lírai töltésű vonzalomban. Az az érzésem — majd máshol még visszatérek én erre a hagymaügyre, mert nagyon izgat, ami körülötte történik —, nos, az az érzésem, hogy voltaképpen nem gazdálkodunk megfelelően ezzel a hatalmas energiával, ami a hagymában rejlik, azáltal, hogy a makóiak szeretik a hagymát. A Lenin Tsz-ben ötszáz asszony és leány dolgozik a hagymában — s ezek mind önálló tagjai a tsz-nek. Hol van máshol ilyesmire példa? S a Lenin csak egy a hét közül. (Íme a magyarázata annak, miért magas a dolgozó nők száma Makón, s miért olyan magas a keresők között a nők aránya!) Kevés a gyermek, a jó mód szilárd. „A hagymában benne kell lenni, a hagymát nem lehet becsapni, abban mindig benne kell lenni" — mondják Makón, s ez a generációkon át megszilárdult elv törvénnyé lett: az asszonyok benne vannak a hagymában.

Komisz munkát ad a hagyma. Egyik-másik — s épp a legnehezebb — munkafázisát szinte lehetetlen gépesíteni. Így például: kézzel kell elültetni, térden csúszva a még hűvös, hideg, nedves földön. De más munkájára meg nincsen gép, ami van, az se jó. A makóiak dühöngenek emiatt, de nincs mit tenni: a hagymában benne kell lenni. Kevés a gyermek, de ha akármennyi volna, ha Makó nem bezárná a sort a természetes szaporodás listáján, hanem a lista élén állna, akkor is jogos lenne a kérdés: ki fogja Makón a hagymát húsz év múlva megtermelni? Mert a mostani gyerekek ezt a komisz munkát már nem vállalják. „Nem is úgy vannak nevelve" — legyintenek a makói öregek, miközben két térdükön araszolva tovahaladnak a soron.

Ezt a kérdést: ki fogja húsz év múlva Makón a hagymát megtermelni? — egyszer még fölteszem majd, amikor a mezőgazdaság gondjaiba mélyebben bele próbálok merülni, most csak azért illik ide ez a gond, mert Makónak másfajta gondjai is előhozták. Nevezetesen az a gond, hogy miért rajzolódott, vésődött bele oly keményen a makói közerkölcsbe az egykézés szigorú fekete vonala. Nem új keletű ez a vonás — nagyon mélyre vésődött. A megmerevedett erkölcsi, magatartásbeli normák rendkívül szívósan élnek tovább még akkor is, ha új külső feltételek ostromolják e tudat konok és a múltba, mint közegbe mélyen ágyazott szirtjeit. Hát még ha ezek az új körülmények tulajdonképpen nem is mossák alá az alapokat, vagyis, ha az új feltételek nem szétfeszítő ékeket, nem bomlasztó anyagot préselnek a régi magatartás konok falai közé, hanem — ha új minőséget közvetítve is — olykor szilárdító cementet is csapnak a régi falakra? A makói energiafölösleg a múltban gátakba torpant, s külső gazdasági meg belső lelki indítékok az egykét kínálták, mint valamiféle megoldást. De vajon szabadon áradhat-e most a ma is szemmel látható energiafölösleg?

Makó — a külső szemlélő is megállapíthatja — pangó, csendes, merengő város. Megyeszékhely rangját elvesztette. A presszó törzsasztalánál minden délelőtt megtelepedő öreg makóiak lemondó nosztalgiával idézik a lármás, tevékeny, sürgés-forgással teli mozgalmas múltat. Amikor József Attila itt járt iskolába..., amikor még önálló színháza volt Makónak..., amikor még Juhász Gyula itt tanárkodott..., amikor a hagymások székházában négyszáz-ötszáz ember tanakodott vasárnaponként..., amikor újságok jelentek meg Makón, napilapok, kérem! Könyveket adtak ki, tudományos füzeteket! S a várost jól ismerő, értékeit aggódón számon tartó értelmiségiek, meg a gazdasági kérdések iránt, a hagyma jövője iránt rendkívül érzékeny mai vezetők sorolják a gondokat, töprengéseket, melyekből egy megtorpant, útját kereső vidéki város magatartása rajzolódik elő. Valami közöny és bezárkózottság telepedett rá erre a városra. Kisszerűség a város vezetésében, neki-nekilendülő, aztán megtorpanó kezdeményezések, ügyetlenségek — mintha azt is elfelejtettük volna, amit már tudtunk valamikor. Építettek a város közepén (!) egy meleg vizű strandot, de az uszodájának mérete 3 centiméterrel rövidebb a szabályosnál, s nem lehet emiatt benne versenyeket rendezni. Nagy dérrel-durral aszfaltoztak egy-két utcát, aztán felbontották a burkolatot, mert elfelejtették alája rakni a csatornát. Hallom a fejcsóválva mondott panaszt: a gimnázium 36 tanára közül alig kettő-három olvas folyóiratokat, a régi, jól felszerelt tanári könyvtárban az olvasókartonok arról árulkodnak, hogy egyik-másik tanár éveken át nem fordul meg ebben a könyvtárban. Országosan ismert íróegyéniségek jöttek ide irodalmi

estre — ideterelt diákokkal alig népesült be a klubterem. Makó mindenből kiesik — ide a hallatlanul fellendült idegenforgalomnak még a habja is alig torlódik el. Igaz, a Korona szállóban olykor-olykor külföldi vendég is kér szállást éjszakára — de csak azért, mert eltévedt. Nyugaton ugyanis olyan autóstérkép is van forgalomban, amely a Makóval szomszédos Nagylakot úgy jelöli, mint átkelőhelyet Romániába. Nos, az a nyugati autós turista, aki ebéd után Budapestről elindul Románia felé, hogy Nagylaknál „átkeljen", este ér ide, s megdöbbenve észleli, hogy rossz a térképe, Nagylaknál nem mehet át a határon. Föl kellene menni Biharkeresztesre. Keres tehát szállást a legközelebbi városban, Makón, így kerül külföldi a Korona szállóba.

És mennyi helyen hallottam a türelmetlen kifakadást a Maros iszapja miatt! S eszembe jut: ezzel kapcsolatban nekem személyes emlékem is van. Amikor a fővárosban újságíróskodtam, levelet kaptam Makóról, egy már akkor is idős orvostól, Batka Istvántól. A levél a Maros iszapjáról szólt, filmkocka is volt benne, a filmen egy kétfilléres árnyéka, az orvos kísérleteinek bizonyítéka volt a filmkocka. Maros-iszappal töltött meg egy gyufásdobozt, az iszapra rátett egy kétfillérest, a kétfilléresre egy filmkockát. S a filmen a kétfilléres árnyéka kirajzolódott. A Maros iszapja, semmi kétség, rádiumtartalmú. Ennél bonyolultabb kísérletek is igazolták ezt. A népi tapasztalat vezette rá ezt az öreg makói orvost. A hagymások sokat csúszkálnak, térdelnek a tavaszi hideg földön, hamar megkapják a reumát. Nyári meleg időben kimennek a Marosra, bekenik a testüket a Maros iszapjával — így gyógyítják reumájukat. Ennek sok évtizede már, de Makó ma is irigykedve figyeli, mit tud elérni hasonló természeti kincseit okosan kihasználva a többi város, Gyula például — s mennyire nem történik semmi itt a csodaiszappal. S felsorolják, mennyire megvan rá a lehetőség: háborítatlan, gyönyörű idillikus természeti környezet a Maros partján, s már látják lelki szemeikkel a Maros-parti üdülőtelepet, csinos, színes gyógyüdülők, villák a parton — s aztán jön a valóság: a városi tanács arra nem képes, hogy egy helyi buszjáratot indítson strandidőben a folyóra, hogy ne kelljen két kilométert gyalogolni. A buszvállalat hajlandó lenne rá, de valami ötszáz méteren nincs kőburkolata az odavezető útnak, s emiatt ott busz nem járhat. Ötszáz méter kövesút miatt bukjon meg egy terv? — ezt nem értik a makóiak.

Meg azt, hogy a város közepét, nagyon helyesen és okosan, szépítgetik, de — és ez nem makói jelenség, bármelyik vidéki városról ugyanezt írhatnám — a külső részekre alig figyel valaki. A város belsejében ostornyelesek már a lámpák, de a város szélén egy rosszul elhelyezett villanyoszlop áthelyezésére nincs keret. És tessék megnézni, ott a Honvéd...

A „Honvéd" körül

A Honvéd, Makó egyik külső lakótelepe. Féja Gézát idézem a Viharsarokból:

„Már a szabadságharc után házhelyeket osztottak a hazatérő honvédeknek, így keletkezett a ‚Honvéd' nevezetű városrész. A honfiak hálájára azonban láthatólag nem szabad számítaniuk a kiérdemesült obsitosoknak. Csúnya szikes területet kaptak szegény hadfiak, s még kertecskét sem ültethettek. A talajt a telepítés előtt egyengetni kellett volna, ez azonban elmaradt, s most is fantasztikusan össze-vissza lejtenek az utcák. Ha eső esik, egész derék liba- s kacsaúsztató tavacskák keletkeznek. A szik ugyanis a ‚hátára szedi a vizet' s megőrzi, amíg csak lehet. Kutak alig vannak, reggelente sorban állanak az asszonyok némelyik kútnál. Számos porta idők folyamán kiürült, s az üres telkeken minden országos ünnepség nélkül megtörténik az ‚új honfoglalás'. Kétkezi ember költözik reájuk, s házat ‚épít'. Sárból vert házak keletkeznek sártetővel, egyszóval a cigányputri újjászületését üli. Az újabban ‚épült' proletárházakat már mi sem különbözteti meg a cigányputritól. S nemcsak itt, más városok szélén is megfigyeltem, hogy a mezei munkásság újabban ‚cigányputrit' épít vagy vásárol. A város egy pengő bért szed a telek után, hogy tulajdonjoga el ne évüljön."

Elfelejtettem megtudakolni, hogy a mostani honvédbeli lakások lakóitól mennyit szed a KIK, vagy pedig „saját tulajdonba" mentek-e át a telep házai. Annyit azonban tudok, hogy a telep ma is áll. Nem írom le érzékletesen, hogy milyen állapotban, minthogy a vidéki életről írott helyzetképem igyekszik megőrizni hangban és a kérdések megfogalmazásában is a tárgyilagos objektivitást — mennyi alkalmam volna pedig rá, hogy tollamat szenvedélyesen nekiszalasszam —, néhány adatot közlök csupán, de még előbb hadd mondjak el valamit.

Féja megfigyelése helyes. Való igaz: a vidéki városok szélén sorra-rendre keletkeztek a hatóságilag is engedélyezett nyomortelepek. Általában megfigyel-

hető: minden társadalmi forrongás, megrázkódtatás, az elnyomottak elemi mozdulatai után a hatalomba visszakapaszkodó népellenes uralmi rendszer nyomortelepeket engedélyez a nyomorgóknak — mint Makón láttuk, évi egypengős jogfenntartással. Ilyen nyomortelepek, „újtelepek" keletkeztek Debrecenben (a Téglavető), Balmazújvárosban (a Daru), Püspökladányban a (Petőfitelep). Makón a Honvéd is egy történelmi megrázkódtatás utáni „békítő" gesztusnak köszönheti létét. S mai állapotát szemlélve, azon töpreng az ember: vajon nem kellett volna-e többet tennünk, hogy ezek a telepek végre megszűnjenek? Átalakuljanak? Jól tudom, mennyi minden történt — például az említett püspökladányi Petőfitelepen. Iskola épült, boltok nyíltak, járdát raktak s általában is látszik a felemelkedés meg a közeledés az olyanfajta falu- és városszélekhez, amelyeket immár az új, palatetős, tágas, szép családi házak jellemeznek. A mi nagy társadalmi megrázkódtatásunk után — mert végre nem egy elnyomó, hanem népi hatalom helyezkedett el s iparkodik a népet is otthonosan elhelyezni az országában — nem nyomortelepek épülnek, hanem ezek az új, emberi minőségű lakások. Azonban nem kellett volna-e például Makón több figyelmet fordítani az elemi népi szükségletekre? Mindig megrázom a fejem, ha vidéken járva, városokon áthaladva megérzem a hallatlan különbséget a kinyalt belvárosok és a sötét, sárba ragadt külsőségek között. Nem lehet mindent egyszerre — mondhatja bárki, s igaza van. De nézzük csak a Honvéd állapotát közelebbről.

Makón 1960-ban 8429 lakóház volt. Ebből 850 a Honvédban áll. Nem kicsi telep ez — a város egészéhez viszonyítva sem. De ha tudjuk, hogy Makó kb. 30 ezer lakosából háromezer, tehát összes népességének egytizede tanyákon él, ami kb. ezer tanyási lakóházzal csökkenti a várostelepülés tulajdonképpeni lakóházainak számát — akkor bizony kiderül, hogy ez a Honvéd nevű városrész adja a város lakóházainak több mint egytizedét. S a bennük élő 2673 lélek is a város lélekszámának kb. egytizede.

Lássuk, milyen urbánus körülmények közt él Makó tizedrésze.

A 850 lakóház közül 578-nak az alapterülete nem haladja meg a 20 négyzetmétert. Négy méter erre, öt amarra — s benne van minden: szoba, konyha, fürdőszoba, spájz; persze nincs benne, mert ekkora méretben ilyesmi csak a mesében lehetséges, a törpék birodalmában.

A 850 lakóház falainak nedvességléptéke így fest:

A talajszinttől fél méterig nedves	457 lakás,
Fél métertől 1 méterig nedves	355 lakás,
Egy méter fölött is nedves	38 lakás.

Ha ezeket a számokat összeadjuk, éppen 850 lesz az eredmény, tehát a Honvédban nincsen száraz lakás. Ennek ellenére is egy 1963-beli feljegyzés jó állapotúnak ítélt 145 lakást — igaz, hogy azonnal bontandónak 155-öt, de hát milyen lehet az a 145 jó állapotú ház, és mennyire valóban bontandó állapotban lehet az a 155. Ami pedig az egészségügyi követelményeket illeti, artézi víz, általában vízvezeték sehol sincs. Féja leírása óta több már az ásott kút, de 220 háznál még ilyen sincs, s ahol van, nyilván egészségtelen, hiszen száraz időben alig van bennük fél-, egyméteres víz, nedves időben meg a víz szintje alig van lejjebb a föld szintjénél. Szeméttároló egyetlen háznál sincs, csak szemétdomb, sok helyen a trágyadomb azonos a WC-vel.

Cigánytelep? Ha az volna is, elképesztő lenne, de nem az. Makón 130 cigánycsalád él mindössze, s nem is mind a Honvédban. A honvédbeli lakások lakói túlnyomó többségükben rendes, dolgos munkásemberek. Igazat adtam annak az ellenvetésnek, hogy nem lehet mindent egyszerre. De hogy harminc év óta, Féja leírása óta a Honvéd még úgy áll, ahogy áll, s hogy az akkori sorok ma is érvényben maradtak, az már nem azt jellemzi csak, hogy túl sok volt az elfoglaltságunk, hanem azt is, hogy nem figyeltünk jól oda, mit, miért, s kinek csinálunk.

Ezért is inkább hiszek a makói városi tanács megállapításának, amely azt tartalmazza, hogy a város lakáshelyzete igen súlyos, és még hosszú évek nehéz gondja lesz a lakáskérdés megoldása, mint a hajdúböszörményi tanács álláspontjának, amely szerint Hajdúböszörményben a lakáskérdés pár éven belül simán megoldódik. Mert olyanfajta viskók, putrik, mint a honvédbeliek — Hajdúböszörményben is vannak. De Makón nemcsak Honvéd van, hanem az is van, hogy a város meglevő házainak 65 százaléka 1900 előtt épült, igen sok az elavult, megöregedett, összetöppedt ház: tulajdonképpen ezerszámra érettek meg a lebontásra, felújításra. S ahogy elnézegettem a hajdúböszörményi utcákat, a vályogfalú öreg

házakat — ott sem sokkal különb a helyzet. Miért is volna különb? Persze, ha a lakáskérdés megoldását abban látjuk, hogy fedél legyen mindenki fölött, s úgy, ahogy ellakjanak valamiképpen, akkor a lakáskérdés megoldása minőségileg jelent mást, mintha a városlakók szükségleteit, igényeit a szocializmus színvonalához képest mérjük s próbáljuk meg kielégíteni. Nem én mondom, hanem idézek egy vitacikkből, Györffy Sándorét, az Élet és Irodalom 1964. évi 32. számából.

„Vidéki városaink közműellátottsága messze elmarad az európai átlagtól, Budapestétől. Lakásaik 70 százalékában nincs vízvezeték, 80 százalékában nincs kanalizáció, 81 százalékában nincs fürdőszoba, 79 százalékában nincs vécé bent a lakásban, 97 százalékában nincs gáz. (És még vannak hazánkban olyanok, akik ‚munkanélküliségtől' félnek! Csak a városainkban hiányzó egymillió lakás és száz, 10 000 lakosnál nagyobb helységünk urbanizációja olyan ipari, építőipari feladat, ami 30 éven át ‚munkalehetőséget' biztosítana a jelenlegi munkaerő-kínálat duplájának is!) Vidéki városaink lakosságának még mintegy 70 százaléka lényegében falusi körülmények között él, falvaink lakosságának 90 százaléka pedig olyan, a feudálkapitalista múltból örökölt körülmények között, ami nem méltó a XX. század második felének szocialista társadalmi viszonyaihoz."

Aki a 43-as számú műúton Debrecen felől Szegedre tart, városok, falvak egész során halad át. A nyílt országúton aszfalttal burkolt sima úton roboghat a kocsival, de ha városba ér, ne csak azért lassítson, mert lakott helyen lassúbb iram kötelező, hanem azért is, mert a lelkiismeretes gépkocsivezető kíméli a járművét. A legtöbb város vagy falu belterületét elérve, a kocsi döcögni kezd, rázós, itt-ott irgalmatlanul macskaköves a belterületi útszakasz. Ide még nem jutott el az aszfalt.

S ha az alföldi városokat mostanában meglátogatod, észreveszed, hogy a gyalogos közlekedésnek is vannak sok helyütt buktatói. Úgyszólván valamennyi város fel van most dúlva. Árkok, földhányások jelzik: valami történik. Még Debrecen főutcáján is hatalmas szakadék vonul végig. De árkok szabdalják az utcákat Nyíregyházán, Békéscsabán, Szentesen, Makón, Hajdúszoboszlón — azt lehetne rövidebben sorolni, ahol nincs ez a felfordulás. A magyarázat: az urbanizáció fontos állomásához értek alföldi városaink: most kapnak vízvezetéket, csatornázzák a főbb utcákat. Ha elgondoljuk, mekkora munka, mekkora vállalkozás ez! 1945-ben, a jelenlegi 63 vidéki városunk közül mindössze 27-ben volt csak vízvezeték, jelenleg 42-nél tartunk. Sokra mentünk, de mennyi van még előttünk! Mert az is igaz, hogy a vízvezeték meg a csatornázás egyelőre néhány utcát érint csak egy-egy városban — a lakosság nagy többsége kimarad ebből az emelkedésből. S ahhoz, hogy valóban várossá váljanak — mennyi minden hátra van még addig. Harminc esztendő? Én azt mondom: két-három nemzedék.

(A tanulmány befejező részét novemberi számunkban közöljük.)

AZ OLVASÓ ÍRJA

KÖZSÉGI KLUBHÁZAKAT!

Az utóbbi években sokakat foglalkoztató téma, és sok írás tárgya a változó falu, s abban az ifjúság helyzete.

Szülőfalumat, Újkígyóst jellemző riport, vagy a témát felölelő értékelés helyett két olyan részletet kívánok megemlíteni, melyekkel sem Hatvani Dániel „Füstölgő falu"-jában, sem más, eddig olvasott újságcikkben és riportban nem, vagy csak mellékesen érintve találkoztam.

Újkígyós: 5500 lakos, 9000 hold fekete, mezőségi vályogtalaj, földművelésre a legideálisabb; Békéscsabától 10, Gyulától 22 kilométerre, tehát két város szomszédságában. A 9000 holdon egyetlen termelőszövetkezet gazdálkodik. Ipari üzem nincs.

A tsz-ben minden évben 30—35 Ft között van a munkaegység értéke. Az állandóan dolgozók 50—60 munkaegységet keresnek havonta. A növénytermelő tagok különböző prémiumokhoz, illetve részes keresethez jutnak. A háztáji földeken 30—40 mázsa csöves kukorica terem. Tehát a jövedelem átlagon felüli. Több, mint a Békéscsabára bejáró dolgozóké. Az őszi betakarítás idején munkaerőhiány, az év többi részében enyhe munkaerő-felesleg mutatkozik.